

О Радоју Домановићу

[Из књиге: Јован Деретић, *Кратка историја српске књижевности*, БИГЗ, Београд 1983.]

Наша класична реалистичка приповетка географски је обухватила само део Србије. Сва три њена оснивача потичу из Западне Србије, која је и до тада дала највећи број писаца. Њихови непосредни настављачи, Светолик Ранковић и Радоје Домановић, оба родом из централне области, Шумадије, проширили су дотадашње границе реализма, не толико географски колико начином виђења и приказивања стварности. И један и други покушали су неговати сеоску приповетку, али с много мање успеха од својих претходника. Њихов прави домен јест други: Ранковићев у психолошком роману, Домановићев у сатиричној приповеци. Окренути више савремености него прошлости – ономе што је настајало, а не оном што је нестајало – они су пружили мрачну, песимистичку визију стварности, која стоји насупрот ведрини и оптимизму првих реалиста.

[...] Радоје Домановић (1873-1908) припада супротној, хумористичко-сатиричној традицији српског реализма, чији је зачетник Глишић. Књижевни рад започео је приповеткама из сеоског живота у којима се, као и код његових претходника, осећа оштра поларизација између идеализације и критичког разобличавања, али без њихове снаге и свежине. Најбољи део његова рада, сатиричне приповетке, настале су у неколико последњих и најцрњих година обреновићевског апсолутизма, између 1898. и 1903. Син сеоског учитеља опозиционара, одгојен у духу народне поезије и *Горског вијенца*, касније као професор гимназије због политичких уверења прогањан, премештан и отпуштан с посла, Домановић је, уз ватрено слободољубље, носио огорчену мржњу на све видове тираније, која је надахнула његове најбоље политичке сатире. После пада апсолутизма (1903), незадовољан што се у земљи тако мало изменило, разочаран у властиту странку, одајући се све више неуредну бојском животу, он је покушао да и у новим приликама настави рад на политичкој сатири (издавао је политичко-сатирични лист "Страдија"), али без пређашњег успеха. Умро је усамљен, огорчен, сиромашан, у 35. години живота.

Домановић је писао хумористичко-сатиричне приповетке, у којима све што се збива остаје у границама реално могућег (*Позориште у паланци*, *Гласам за слепца*, *Не разумем* и др.), хумористичко-сатиричне приповетке с елементима гротескне фантастике (*Марко Краљевић по други пут међу Србима*, *Размишљање једног обичног српског вола*), али је највећи успех постигао у жанру алегоријско-сатиричне приче, коју и уводи у српску књижевност (*Укидање страсти*, *Данга*, *Вођа*, *Мртво море*, *Страдија* и др.). Сатирична визија стварности обично је уоквирена причом о имагинарном путовању. Писац, односно његов заменик у приповеци, наратор, путује по свету, на јави или у сну, и стиже у некакву далеку, непознату земљу, која се разликује од свега што је пре и после тога видео. Све што се у њој догађа друкчије је од нормалног и природног. Људи добијају ордене и признања за ствари због којих се иде у затвор, министри се интересују свачим, само не оним зашто су задужени, посланици, које поставља министар полиције, уче оно што им је задато да кажу у скупштини као ђаци лекције (*Страдија*). Највећа грађанска врлина јесте ропска понизност пред представницима власти. Грађани се поносе што их јашу кметови и пандури, с радошћу прихватају одредбу власти да се сваком удари жиг на чело како би се разликовали од странаца, чин жигосања претвара се у велику свечаност, манифестацију националних осећања (*Данга*). Школским васпитањем и посебним мерама власти грађани се одвраћају од сваке опасности, сваког

ризика, сваког смелог подухвата. Они живе мирним дремљивим животом, без амбиција и страсти, без врлина и порока, у којем је активна једино мржња према оном ко хоће нешто више да постигне, да се уздигне изнад просека (*Укидање страсти, Мртво море*). У тим сатирама Домановић готово никад не прикрива своје праве намере. Ироничним примедбама о "милој нам и напаћеној мајци Србији" и другим алузијама, нарочито у уводним деловима приповетке, он нам јасно даје на знање шта се крије иза чудновате земље о којој говори, што доприноси актуелности и убојитости сатиричне жаоке али исто тако понекад нарушава алегоричност приче и смањује универзалност њеног значења. Пун склад између сатире и алегорије те посебног и општег значења постигнут је у *Вођи*, најбољој Домановићевој сатири, узбудљивој причи о колективној опседнутости вођом. Чврсте унутарње архитектонике, она се и формално разликује од других његових сатира, где имамо мозаичку композицију, ређање више или мање независних тематских целина унутар оквирне приче.

Вођа

- Браћо и другови, саслушао сам све говоре па вас молим да и ви мене чујете. Сви нам договори и разговори не вреде докле год смо ми у овом неплодном крају. На овој прљуши и камену није могло рађати ни кад су биле кишне године, а камоли на овакву сушу какву ваљда нико никад није запамтио. Докле ћемо се овако састајати и напразно разговарати? Стока нам полипса без хране, а још мало па ће нам и деца скапавати од глади заједно с нама. Ми морамо изабрати други начин, бољи и паметнији. Ја мислим да је најбоље да ми оставимо овај неродни крај па да се кренемо у бели свет, да тражимо бољу и плоднију земљу јер се овако не може живети.

(Тако је говорио некад, на неком збору, изнемоглим гласом један од становника неког неплодног краја. Где и кад је ово било, то се, мислим, не тиче ни вас ни мене. Главно је да ви мени верујете да је то било негде и некад у неком крају, а то је доста. Оно, додуше, некад сам држао да сам целу ову ствар ја сам однекуд измислио, али мало-помало ослободих се те страшне заблуде и сад тврдо верујем да је све ово што ћу сад причати било и морало бити негде и некад, и да ја то никад и ни на који начин нисам ни могао измислити.)

Слушаоци бледа, испијена лица, тупа, мутна, готово бесвесног погледа, са рукама под појасом, као да оживеше на ове мудре речи. Сваки је већ себе замишљао у каквом чаробном, рајском пределу, где се мучан и трудан рад плаћа обилном жетвом.

- Тако је, тако је... - зашусташе изнемогли гласови са свију страна.

- Је ли б-л-и-з-у? - чу се развучен шапат из једног угла.

- Браћо! - отпоче опет један говорити мало јачим гласом. - Ми морамо одмах послушати овај предлог, јер овако се више не може. Радили смо и мучили смо се, па све узалуд. Одвајали смо и од уста својих те сејали, али наиђу бујице па снесу и семе и земљу са врлети, и остане го камен. Хоћемо ли ми вечито овде остати и радити од јутра до мрака, па опет бити и гладни и жедни, и голи и боси?... Морамо поћи и потражити бољу, плоднију земљу, где ће нам се мучан труд награђивати богатим плодом.

- Да пођемо, одмах да пођемо, јер се овде живети не може! - зашуста шапат, и маса пође некуд не мислећи куда.

- Станите, браћо, куда ћете? - и опет ће онај први говорник. - Морамо ићи, али се тако не може. Ми морамо знати куда идемо, иначе можемо пропасти горе место да се спасемо. Ја предлажем да изаберемо вођу, кога сви морамо слушати и који ће нас водити правим, најбољим и најпречим путем.

- Да изаберемо, одмах да изаберемо!... - чу се са свију страна.

Сад тек настаде препирка, прави хаос. Сваки говори и нико никог нити слуша, нити може чути. Затим се почеше одвајати у групице; свака шушка нешто за се, па и групице прскоше и узеше се за руке све два и два, те један другом говори и доказује, вуче један другог за рукаве и меће руку на уста. Опет се састану сви, и опет сви говоре.

- Браћо! - истаче се одједном један јачи глас и надмаши остале промукле, тупе гласове. - Ми овако не можемо ништа учинити. Сви говоримо, и нико никог не слуша. Бирамо вођу! Па кога би то између нас и могли изабрати? Ко је између нас путовао да зна путове? Ми се сви добро знамо, и ја први се не бих смео са својом децом поверити ниједноме овде на овом збору. Него кажите ви мени који познаје онога путника тамо што још од јутрос седи у хладу крај пута?

Настаде тишина, сви се окретоше непознатоме и узеше га мерити од главе до пете.

Човек онај средњих година, мрка лица које се готово и не види од дуге косе и браде, седи, ћути као и дотле и некако замишљено лупка дебелим штапом по земљи.

- Јуче сам ја видео овога истог човека са једним дечком. Ухватили се за руке и иду улицом. Синоћ онај дечко отишао некуд кроза село, а овај сам остао.

- Остави, брате, те ситнице и лудорије да не губимо времена. Ко је, да је, он је путник издалека, чим га нико од нас не зна, те сигурно зна добро најпречи и најбољи пут да нас поведе. Како га ја ценим, изгледа да је врло паметан човек јер непрестано ћути и мисли. Други би се брзоплет већ десет пута досад умешао међу нас или почео ма с ким разговор, а он толико времена седи самцат и само ћути.

- Дабогме, ћути човек и мисли нешто. То не може бити друге него да је врло паметан! - закључише и остали па узеше опет загледи странца и сваки на њему и његову изгледу откри понеку сјајну особину, понеки доказ његове необично јаке памети.

Не проведе се много разговора, и сви се сагласише да би најбоље било да умоле овог путника кога им је, како веле, сам бог послао: да их поведе у свет да траже бољи крај и плоднију земљу, да им буде вођ, а они да га безусловно слушају и покорвају му се.

Изабраше из своје средине десеторицу који ће отићи странцу те му изнети побуде збора и своје бедне прилике и умолити га да се прими за вођу.

Отидоше она десеторица, поклонише се смерно пред мудрим странцем, и један од њих узе говорити о неплодном земљишту њихова краја, о сушним годинама, о бедном стању у коме се налазе, и заврши овако:

- То нас нагони да оставимо свој крај и своје куће па да пођемо у свет тражити бољи завичај. И баш сад када падосмо на тако срећну мисао, као да се и бог смилова на нас те нам посла тебе, мудри и врли странче, да нас поведеш и спасеш беде. Ми те у име свих становника молимо да нам будеш вођ, па куд год ти, ми за тобом. Ти знаш путове, ти си свакако и рођен

у срећнијем и бољем завичају. Ми ћемо те слушати и покоравати се свакој наредби твојој. Хоћеш ли, мудри странче, пристати да спасеш толике душе од пропасти, хоћеш ли нам бити вођа?

Мудри странац за све време тог дирљивог говора не подиже главу. Остаде до краја у истом положају како га и затекоше: оборио главу намрштеном, ћути, лупка по земљи и - мисли. Кад се говор заврши, он не мењајући положај кратко и лагано процеди кроза зубе:

- Хоћу!

- Можемо ли, дакле, поћи с тобом и тражити бољи крај?

- Можете! - продужи мудри странац не дижући главе.

Сад настаде одушевљење и изјаве захвалности, али на то мудрац не рече ни речи.

Саопштише збору срећан успех додајући како тек сад виде каква велика памет лежи у том човеку.

- Није се ни макао с места, нити главе подиже, бар да види ко му говори. Само ћути и мисли. На све наше говоре и захвалности свега је две речи проговорио.

- Прави мудрац!... Ретка памет!... - повикаше весело са свију страна, тврдећи како га је сам бог као анђела с неба послао да их спасе. Сваки бејаше тврдо уверен у успех поред таквог вође, да га ништа на свету не би могло разуверити.

И тако на збору би сад утврђено да се крену још сутра зором.

*

Сутрадан се искупи све што имаше одважности да пође на далеки пут. Више од две стотине породица дође на уречено место, а мало их је још и остало да чувају старо огњиште.

Тужно је погледати ту масу бедног становништва које љуга невоља нагони да напусти крај у коме су се родили и у коме су гробови предака њихових. Лица њихова коштуњава, изнемогла, сунцем опала; патња је дугим низом мучних година остављала трага на њима и изразу дала слике беде и горког очајања. Али се у овом тренутку у њиховим очима огледаше први зрачак наде, али и туге за завичајем. Понеком старцу се слила суза низ смежурано лице, уздише, очајно врти главом с пуно неке слутње, и радије би остао да причека још који дан па да и он остави кости у том кршу неголи да тражи бољи завичај; многе од жена гласно наричу и опраштају се са умрлима којима гробове остављају; људи се отимају да се и сами не би развежили и вичу:

- Добро, хоћете ли да и даље гладујемо у овом проклетом крају и да живимо по овим уцерицама?

А и они би сами чисто хтели да цео тај проклети крај и оне бедне кућице понесу, да се може како, са собом.

Граја и галама као у свакој маси. Узнемирени и људи и жене, а и деца што их мајке носе на леђима, у љуљкама, ударила у цику; узнемирила се некако чак и стока. Стоке мало и имају, али ту је понека кравица, понеко мршаво, чупаво кљусе с великом главом и дебелим ногама,

на кога су натоварили вазда неких поњава, торби, или по две вреће преко самара, па се сирото поводи под теретом, а опет се држи у сили па зарже покадшто. Неки, опет, натоварили магаре, дечурлија вуче псе о ланцима. Ту је, дакле, разговор, вика, псовка, кукњава, плач, лавеж, па чак и један магарац два-трипут њакнуо, али вођа ни речи да проговори, као да га се цела та маса и врева ништа не тиче. Прави мудрац!

Он једнако седи оборене главе, ћути и мисли, и ако тек пљуцне покаткад, то му је све. Али му је баш због таква држања популарност нарасла тако да је сваки био у стању скочити, што кажу, за њим и у ватру и у воду. Међу многима могао се чути отприлике овакав разговор:

- Море, срећни смо, те наиђосмо на оваква човека, а да смо без њега пошли, не дао бог, зло и наопако, пропали бисмо!

- То је памет, мој брате! Само ћути, речи још није проговорио! - рећи ће један па погледа са страхопоштовањем и поносом у вођу.

- Шта има да говори? Ко говори, тај мало што мисли! Мудар човек, разуме се, па само ћути и нешто мисли!... - додаде други, па и он са страхопоштовањем погледа вођу.

- Па није ни лако водити оволики свет! И мора да се мисли кад је примио на себе толику дужност! - опет ће први.

Дође време поласку. Чекали су мало не би ли се још ко присетио да пође с њима, али како никог не беше, није се могло даље оклевати.

- Хоћемо ли кренути? - питају вођу.

Он устаде без речи.

Уз вођу се одмах груписаше најодважнији људи да му се нађу у несрећну случају и да га чувају да му се не би десила каква опасност.

Вођа својски намрштен, оборене главе, коракну неколико пута машући достојанствено штапом испред себе, а маса крене за њим и викну неколико пута:

- Живео!

Вођа коракну још неколико корака и удари у плот од општинске зграде. Ту, наравно, стаде он, стаде маса. Вођа се измаче мало и лупи два-три пута штапом по плоту.

- Шта ћемо? - питају.

Он ћути.

- Шта: шта ћемо? Обаљуј плот! То ћемо! Видиш да човек даје штапом знак шта треба радити! - викнуше они што су уз вођу.

- Ено врата, ено врата - вичу деца и показују врата која су остала на противној страни.

- Пссст, мир, децо!

- Будитебокснама, што се чини! - крсте се неке жене.

- Ни речи, он зна шта треба. Обаљујмо плот!

За тили часак пуче плот као да га није било.

Прођоше.

Нису макли ни сто корака, а вођа западе у неки велики трњак и застаде. С муком се ишчупа натраг и узе штапом ударати то лево, то десно. Стоје сви.

- Па шта је сад опет? - вичу они позади.

- Да се пробија трњак! - викнуше опет они уз вођу.

- Ево пута иза трњака! Ево пута иза трњака! - вичу деца, па и многи људи из позадине.

- Ето пута, ето пута! - ругају се гневно они уз вођу. - А ко ли зна куд води, слепци једни? Не могу сви заповедати! Он зна куд је боље и прече! Проваљујмо трњак!

Навалише проваљивати.

- А јаој! - завапи понеко коме се забије трн у руку или га шине оструга по лицу.

- Нема, брајко, ништа без муке. Ваља се и промучити ако мислимо успети! - одговарају на то најодважнији.

Пробише после многих напора трњак и пођоше даље.

Ишли су неко кратко време и наиђоше на неке врљике.

Обалише и њих па пођоше даље.

Мало су прешли тога дана јер су још неколико мањих, сличних препона морали савлађивати, а уз мршаву храну, јер неко је понео сува хлеба и нешто мало смока уз хлеб, понеко само хлеба, да бар овда-онда залаже глад, а понеки ни хлеба није имао. Дао бог још летње време те се бар гдегде нађе која воћка.

Први дан тако пређоше мало, а осећаху много умора. Опасности велике не указаше се, па и несрећних случајева не беше. Наравно да се при тако великом предузећу ово мора рачунати у ситнице: једну жену ошину трн по левом оку, те је превила влажну крпу; једно дете ударила врљика преко ножице па храмље и јауче; један старац се саплео на остругу, пао и угануо ногу, превили су му туцан црни лук, а он јуначки трпи бол и иде даље одважно за вођом ослањајући се на штап. (Многи су, додуше, говорили да чича лаже како је угануо ногу, већ се само претвара јер је рад да се врати натраг.) Најзад мало ко да нема трн у руци или да није огребен по лицу. Људи јуначки трпе, жене проклињу час кад су пошле, а деца ко деца, наравно плачу, јер не појме како ће се богато наградити та мука и бол.

На превелику срећу и радост свију вођи се ништа није десило. Оно, ако ћемо право, њега највише и чувају, али тек, тек - има човек и среће.

На првом конаку се помолише и захвалише богу што су први дан срећно путовали и што им се вођи није никакво па ни најмање зло догодило. Затим ће узети реч један из оне групе најодважнијих. Преко лица му стоји масница од оструге, али се он на то не осврће:

- Браћо! - поче он. - Ево смо, хвала богу, већ један дан превалили срећно. Пут није лак, али морамо савладати јуначки све препоне, кад знамо да нас овај мучни пут води срећи нашој. Нека нам бог милостиви сачува вођу од сваког зла и да би нас и даље овако успешно водио!...

- Сутра ћу изгубити, ако је тако, и ово друго око!... - прогунђа љутито она жена.

- А јаој, нога! - продера се чича, ослобођен том примедбом женином.

Деца већ стално кењкају и плачу, и једва их мајке утишавају да би се чуле речи говорникове.

- Јест, изгубићеш друго око! - плану говорник. - Па нека оба ока изгубиш! Ништа то није да једна жена изгуби очи за овако велику ствар! То је срамота! Мислиш ли на добро и срећу своје деце? Нека половина нас пропадне за ову ствар, па ништа. Чудна ми чуда једно око! Шта ће ти очи, кад има ко за нас да гледа и води нас срећи? Ваљда ћемо због твога ока и чичине ноге напустити ово племенито предузеће?

- Лаже чича! Лаже чича, претвара се само да се врати! - чуше се гласови са свију страна.

- Ко ме се, браћо, не иде - опет ће говорник - нека се врати, а не да кука и буни друге људе. Шта се мене тиче, ја ћу за овим мудрим вођом ићи док ме траје.

- Сви ћемо, сви за њим док нас траје.

Вођа је ћутао.

Људи га опет узеше загледати и шапутати:

- Само ћути и мисли!

- Мудар човек!

- Гле, какво је њему чело!

- И намрштен једнако.

- Озбиљан!

- Куражан је, види се по њему.

- Куражан, мани га: плот, врљике, трњаке, све то скрши. Само тек намрштен онако лупи штапом и не говори ништа, а ти онда гледај шта ћеш.

*

Тако прође први дан, а са истим успехом прође још неколико дана. Ништа од веће важности, саме ситније препоне: стрпоштају се у јендек, у јаругу, ударе на врзину, на остругу, на боцу, сломи по неколико њих ногу или руку, разбије понеко главу, али се све те муке подносе. Неки су старци пропали, али су стари и били.

- Помрли би да су и у кући седели, акамоли на путу! - рекао је онај говорник, те охрабрио свет да иде даље. Неколико мање деце од године-две дана пропало је, али стегли су срце родитељи јер је тако бог хтео, а и жалост је мања што су деца мања.

- То је мања жалост, а не дао бог да родитељи дочекају да губе децу кад приспеју за удају и женидбу! Кад је тако суђено, боље што пре, јер мање и жалости! - тешио је опет онај говорник.

Многи храмљу и гегају се, неки завили мараме преко главе и хладне облоге метнули на чворуге, неки носе руку у марами. Сви се подрпали и поцепали, па им висе дроњци с одела, али ипак се иде срећно даље. Све би то лакше подносили, али их је глад често мучила. Али напред се мора.

Једног дана се деси нешто важније.

Вођа иде напред, уз њега најодважнији (мање двојица. За њих се не зна где су. Опште је мишљење да су издали и побегли. Једном је приликом онај говорник и говорио о њихову срамном издајству. Мало их је који држе да су пропали у путу, али ћуте и мишљење не казују да се свет не плаши), па онда редом остали. Наједаред се указа грдно велика и дубока каменита јаруга, прави амбис. Обала тако стрма да се није смело ни корачити напред. И одважни застадоше и погледаше вођу. Он оборене главе, намрштен и замишљен ћути и одважно корача напред лупкајући штапом пред собом то лево, то десно, по свом познатом обичају, а то га је, како многи веле, правило још достојанственијим. Никога он не погледа, ништа не рече, на његовом лицу никакве промене ни трага од страха. Све ближе амбису. Чак и они најхрабрији од најхрабријих дошли у лицу бледи као крпа, а нико не сме ни речи да примети паметном, оштром и одважном вођи. Још два корака, па је вођа до амбиса. У смртном страху, разрогачених очију стукнуше сви, а најодважнији таман да задрже вођу, па макар се огрешили о дисциплину, а он у том коракну једанпут, други пут и стрмекну у јаругу.

Настаде забуна, кукњава, граја, овлада страх. Неки почеше бежати.

- Станите, куда сте нагли, браћо! Зар се тако држи задата реч? Ми морамо напред за овим мудрим човеком, јер он зна шта ради! Није ваљда луд да себе упропасти! Напред за њим! Ово је највећа, али можда и последња опасност и препона. Ко зна да још ту иза јаруге није каква дивна плодна земља коју је бог нама наменио! Напред само, јер без жртава нема ничега! - тако изговори онај говорник и коракну два корака напред те га нестале у јарузи. За њим они најодважнији, а за овима јурнуше сви.

Кукњава, стењање, котрљање, јечање по стрмој обали оне грдне рупчаге. Би се заклео човек да нико жив, акамоли здрав и читав изићи не може из тог амбиса. Али тврд је човечји живот. Вођа је имао ретку срећу па се при паду задржао, као и увек, на неком џбуну те се није повредио, а успео је да се полако искобеља и изиђе на обалу.

Док се доле разлегаше кукњава и лелек, или се чујаше потмуло стењање, он сеђаше непомичан. Ћути само и мисли. Неки доле угрувани и расрђени почеше га и псовати, али се он ни на то не осврташе.

Који су се срећније скотрљали и зауставили се где на џбун или дрво, почеше с муком излазити из јаруге. Неко сломио ногу, него руку, неко разбио главу, па га крв залила по лицу. Како ко, тек нико читав сем вође. Гледају у вођу мрко, попреко и стењу од бола, а он ни главе да дигне. Ћути и мисли, као сваки мудрац!

*

Прошло је још времена. Број путника све мањи и мањи. Сваки дан однесе по неког. Неки су напуштали такав пут и враћали се натраг.

Од великог броја путника заостаде још дваестак. Сваком се очајање и сумња огледа на мршаву, изнемоглу лицу од напора и глади, али нико ништа не говори. Ћуте као и вођа, и иду. Чак и онај ватрени говорник маше очајно главом. Тежак је то пут био.

Из дана у дан се и од ових поче број смањивати, и остаде десетак друга. Лица још очајнија, а целим путем се место разговора чује кукање и јечање.

Сад више беху наказе него људи. Иду на штакама, обесили руке о мараме што су везане око врата. На глави сила од превоја, облога, тифтика. И ако би баш и хтели приносити нове жртве, нису могли, јер на телу готово и не беше места за нове ране и убој.

Изгубили су већ и веру и надање и они најодважнији и најчвршћи, али иду ипак даље, то јест муче се на неки начин с тешким напорима уз кукање од бола. Па и шта би кад се натраг не може? Зар толике жртве, па сад напустити пут?!

Смрачило се. Гегају се тако на штакама, док тек погледаше, а вође нема пред њима. Још по један корак, па сви опет у јаругу.

- А јаој, нога!... А јаој, мајко моја, рука!... А јаој! - разлеже се кукњава, а затим само кркљање, јечање и стењање. Један је потмуо глас псовао чак и дичног вођу, па умуче.

*

Кад је свануло, а вођа седи онако исто као и онога дана кад га изабраше за вођу. На њему се не опажају никакве промене.

Из јаруге избауља онај говорник, а за њим још двојица. Обазреше се око себе онако нагрђени и крвави да виде колико их је остало, али само је још њих тројица. Смртни страх и очајање испуни њихову душу. Предео непознат, брдовит, го камен, а пута нигде. Још пре два дана су прешли преко пута и оставили га. Вођа је тако водио.

Помислише на толике другове и пријатеље, на толику родбину која пропаде на том чудотворном путу, па их обузе туга јача од бола у осакаћеним удовима. Гледаху рођеним очима своју рођену пропаст.

Онај говорник приђе вођи и поче говорити изнемоглим, устрепталим гласом, пуним бола, очајања и горчине:

- Куда ћемо?

Вођа ћути.

- Куда нас водиш и где си нас довео? Ми се теби поверисмо заједно са својим породицама и пођосмо за тобом оставивши куће и гробове наших предака не бисмо ли се спасли пропасти у оном неплодном крају, а ти нас горе упропасти. Две стотине породица поведосмо за тобом, а сада преброј колико нас је још остало.

- Па зар нисте сви на броју? - процеди вођа не дижући главе.

- Како то питаш? Дигни главу, погледај, преброј колико нас остаде на овом несрећном путу! Погледај какви смо и ми што ошадосмо. Боље да нисмо ни остали него да смо овакве наказе.

- Не могу да погледам!...

- Зашто?!

- Слеп сам!

Нашаде тајац.

- Јеси ли у путу вид изгубио?

- Ја сам се и родио слеп.

Она тројица оборише очајно главе.

Јесењи ветар страховито хучи планином и носи увело лишће. По брдима се повила магла, а кроз хладан, влажан ваздух шуште гавранова крила и разлеже се злослутно грактање. Сунце сакривено облацима који се котрљају и јуре журно некуд даље, даље.

Она се тројица згледаше у смртном страху.

- Куда ћемо сад? - процеди један гробним гласом.

- Не знамо!

(Крај)

Данга

Снио сам страшан сан. Не чудим се самом сну, већ се чудим како сам имао куражи и да сањам страшне ствари, кад сам и ја миран и ваљан грађанин, добро дете ове намучене, миле нам мајке Србије, као и сва друга деца њена. 'Ајде, да речем да ја правим изузетак од осталих, али не, брате, већ све на длаку радим што и други, а понашања сам тако пажљива да ми нема равна. Једаред сам видео на улици откинуто сјајно дугме од полицијске униформе, загледах се у његов чаробни сјај и таман хтедох проћи, пун неких слатких мисли, док ми одједном задрхта сама рука па право капи; глава се сама приклони земљи а уста ми се развукоше на пријатан осмех, којим обично сви ми старијег поздрављамо.

"Баш ми крв у жилама племенита, и ништа друго!" помислих у том тренутку и с презрењем погледах на једног простака што баш у тај мах прође и у непажњи нагази оно дугме.

- Простак! - изговорим јетко и плунем па мирно продужим даље шетати, утешен мишљу да су такви простаци у врло малом броју, а необично ми беше пријатно што је мени бог дао фино срце и племениту, витешку крв наших старих.

Ето, сад видите како сам красан човек, који се баш ништа не разликује од осталих ваљаних грађана, па ћете се и сами чудити откуд баш мени у сну да дођу страшне и глупе ствари на ум.

Тога дана ми се није ништа необично десило. Вечерао сам добро и по вечери чачкао зубе, пијуцкао вино, а затим, пошто сам тако куражно и савесно употребио сва своја грађанска права, легао у постељу и узео књигу да бих пре задремао. Убрзо ми је књига испала из руке, пошто је, наравно, испунила моју жељу, и ја сам заспао као јагње с мирном савешћу, јер сам потпуно извршио све своје дужности.

Одједном се обретох као на неком уском, брдовитом и каљавом путу. Хладна, мрачна ноћ. Ветар јауче кроз оголело грање и чисто сече где дохвати по голој кожи. Небо мрачно, страшно и немо, а ситан снег завејава у очи и бије у лице. Нигде живе душе. Журим напред и клизам се по каљаву путу, то лево, то десно. Посртао сам, падао, и најзад залутао. Лутао сам тако богзна куда, а ноћ није била кратка, обична ноћ, већ као некаква дугачка ноћ, као читав век, а ја непрестано идем, а не знам куда.

Ишао сам тако врло много година и отишао некуд тако далеко, далеко од свог завичаја у неки непознати крај, у неку чудну земљу за коју ваљда нико жив и не зна, и која се сигурно само у сну може сањати.

Врљајући по тој земљи стигнем у неки велики, многољудни град. На пространој пијаци тога града искупио се силан народ и подигла се страшна граја да уши човеку заглухну. Одседнем у једну гостионицу баш према пијаци и упитам механџију што се скупио толики свет.

- Ми смо мирни и ваљани људи - отпоче ми он причати - верни смо и послушни своме кмету.

- Зар је код вас кмет најстарији? - прекидох га питањем.

- Код нас управља кмет, и он је најстарији; после њега долазе пандури.

Ја се насмејах.

- Што се смејеш?... Зар ти ниси знао?... А одакле си ти?

Ја му испричам како сам залутао и да сам из далеке земље, Србије.

- Слушао сам ја о тој чувеној земљи! - прошапута онај за себе и погледа ме с респектом, затим ми се обрати гласно:

- Ето, тако је код нас! - продужи он. - Кмет управља са својим пандурима.

- Какви су то пандури код вас?

- Е, пандура, знаш, има разних и разликују се по рангу. Има виших и нижих... Дакле, ми смо ти овде мирни и ваљани људи, али из околине долазе овамо свакојаки пробисвети те нас кваре и уче злу. Да би се распознавао сваки наш грађанин од осталих, кмет је јуче издао наредбу да сви овдашњи грађани иду пред општински суд, где ће сваком ударити жиг на чело. Ето зато се народ искупио, да се договоримо шта ћемо радити.

Ја се стресох и помислих да што пре бежим из те страшне земље, јер се ја, иако сам племенити Србин, нисам навикао баш на толико витештво, и би ми зазорно!

Механција се добродушно насмеја и тапну ме по рамену па ће охоло рећи:

- Хе, странче, ти се већ уплашио?!... Међер нема наше куражи далеко!...

- Па шта мислите да радите? - упитам стидљиво.

- Како: шта мислимо! Видећеш ти само наше јунаштво! Нема наше куражи надалеко, кажем ти. Прошао си многи свет, али сам сигуран да већих јунака ниси видео. Хајдемо тамо заједно! Ја морам пожурити. Таман ми да пођемо, кад се пред вратима чу пуцањ бича.

Провирим напоље, кад ал' имам шта видети: један човек са неком тророгљастом, сјајном капом, а у шареном оделу, јаше једног другог човека у врло богату оделу обичног, грађанског кроја, и заустави се пред механом те се скиде.

Механција изиђе и поклони се до земље, а онај човек у шареном оделу уђе у механу и седе за нарочито украшен сто. Онај у грађанском оделу остаде пред механом чекајући. Механција се и пред њим дубоко поклони.

- Шта ово значи? - упитам механцију збуњено.

- Па овај што уђе у механу, то је виши пандур, а ово је један од најугледнијих грађана, наш велики богаташ и патриота - прошапута механција.

- Па што допушта да га јаше?

Механција махну на мене главом, те одосмо мало у страну. Насмеја се некако презриво и рече:

- Па то се код нас сматра за почаст које се ретко ко удостоји!...

Он ми причаше још вазда ствари, но ја га од узбуђења нисам разабрао. Али сам последње речи добро чуо:

- То је услуга отаџбини коју не може и не уме сваки народ да цени!

Стигосмо на збор где је већ отпочет избор часништва зборског.

Једна група истакла као кандидата за председника неког Колба, ако се добро сећам имена; друга група неког Талба, трећа, опет, свога кандидата.

Направи се грдан метеж; свака група жели да протури свога човека.

- Ја мислим да од Колба немамо бољег човека за председника тако важног збора - говори један из прве групе - јер његове су грађанске врлине и кураж свима нама добро познате. Ја мислим да нема ниједног међу нама кога су великаши чешће јахали но њега.

- Шта ти говориш - цичи један из друге групе - кад тебе није ни практикант никад узјахао!

- Знамо ми ваше врлине! - виче неко из треће групе. - Ви нисте ни један ударац бича отрпели а да не закукате.

- Да се споразумемо, браћо! - поче Колб. - Мене су, истина, јахали често наши великодостојници још пре десет година и ударали бичем, па нисам јаукао, али опет може бити да има још заслужнијих људи. Има можда млађих и бољих.

- Нема, нема! - друкнуше његови бирачи.

- Нећемо да чујемо за те старе заслуге! Колба су јахали још пре десет година! - вичу из треће групе.

Наједанпут се утиша граја; народ се расклопи те учини пролаз, на коме угледах млада човека око својих тридесетак година. Како он наиђе, све се главе дубоко приклонише.

- Ко је ово? - шапнух механцији.

- То је првак у грађанству. Млад човек, али много обећава. У своје младо доба дочекао је да га је и сам кмет већ три пута досад јахао. Стекао је више популарности него ико досада.

- Можда ће њега изабрати?... - упитам.

- Више него сигурно, јер ово досад што је кандидата, све су старији, и после тога и време их већ прегазило, а овога је јуче кмет пројахао.

- Како се зове?

- Клеард.

Учинише му почасно место.

- Ја мислим - прекиде Колб тишину - да нам бољег човека за ово место не треба тражити од Клеарда. Млад је, али ми старији ни изблиза нисмо му равни.

- Тако је, тако је!... Живео Клеард!... - заори се из свих грла.

Колб и Талб га одведоше да заузме председничко место.

Сви се опет приклонише дубоко, затим настаде тајац.

- Хвала вам, браћо, на овако високој пажњи и почести коју ми данас једнодушно указасте! Ваше наде које су положене на мене и сувише су ласкаве. Тешко је руководити народним жељама у овако важне дане, али ја ћу уложити све своје силе да поверење ваше оправдам, да вас свуда искрено заступам и да свој углед и даље високо одржим. Хвала вам, браћо, на избору!

- Живео, живео, живео! - осу се са свију страна.

- А сада, браћо, дозволите да са овога места проговорим неколико речи о овом важном догађају. Није лако претрпети муке и болове који нас очекују; није лако издржати да се врелим гвожђем стави жиг на наше чело. Јест, то су муке које не може сваки поднети. Нека кукавице дрхте и бледе од страха, али ми ни за тренутак не смемо заборавити да смо потомци врлих предака, да кроз наше жиле тече племенита, јуначка крв наших ђедова, оних див-вitezова што ни зубом не шкрипнуше умирући за слободу и добро нас, њихових потомака. Ништавне су ове муке према оним мукама, па зар да се ми покажемо трулим и

кукавичким коленом сада, у сваком добру и изобиљу? Сваки прави родољуб, сваки који жели да се племе не обрука пред светом, поднеће бол јуначки и мушки.

- Тако је! Живео, живео!

Још се јави неколико ватрених говорника који су храбрили застрашени народ и говорили отприлике то исто што и Клеард.

Јави се за реч један блед, изнемогао старац, смежурана лица, беле косе и браде као снег. Ноге му клецају од старости, леђа повијена, а руке дрхте. Глас му је треперео а у очима се светле сузе.

- Децо! - отпоче он, а сузе се скотрљаше низ бледе смежуране образе и падоше на белу браду.
- Мени је тешко и скоро ћу умрети, али ми се чини да је боље не допустити такву срамоту. Мени је стотину година и живео сам без тога... Па зар сада да ми се на ову седу изнемоглу главу удара жиг ропски?...

- Доле с том матором рђом! - дрекну председник.

- Доле с њим! - вичу једни.

- Матора кукавица! - вичу други.

- Место да млађе куражи, а он још плаши народ! - вичу трећи.

- Срам га било оне седе косе! Наживео се, па га још страх нечега, а ми млађи јуначнији! - вичу четврти.

- Доле с кукавицом!

- Да се избаци напоље!

- Доле с кукавицом!

Раздражена маса младих, јуначних грађана јурну на изнемоглог старца те га у јарости почеше ударати и вући.

Једва га пустише због старости, иначе би га камењем засули.

Сви се заклеше и заверише да ће сутра осветлати образ свога народног имена и да ће се јуначки држати.

Збор се растури у најбољем реду. При излажењу се чули гласови:

- Сутра ћемо видети ко смо!

- Видећемо сутра многе хвалише!

- Дошло је време да се покажемо ко вреди, а ко не, а не да се свака рђа размеће јунашћом!

*

Вратио сам се натраг у хотел.

- Јеси ли видео ко смо ми? - упита поносно механџија.

- Видео сам - одговорим механично, а осећам како ме снага издала и глава бучи од чудних утисака.

Још тог истог дана сам читао у новинама њиховим уводни чланак ове садржине:

"Грађани, време је да једном престану дани празне хвале и разметања овога или онога од нас! Време је да се једном престану ценити празне речи којима ми изобилујемо истичући своје неке уображене врлине и заслуге; време је, грађани, да се једном и на делу опробамо и да се стварно покажемо ко вреди, а ко не! Али држимо да међу нама неће бити срамних кукавица, које ће власт сама морати силом дотеривати на одређено место где ће се жиг ударати. Свако, који у себи осећа и трунку витешке крви наших старих, грабиће се да што пре мирно и с поносом поднесе муке и бол, јер је то бол свети, то је жртва коју отаџбина и опште добро свију нас захтева. Напред, грађани, сутра је дан витешке пробе!..."

Мој механџија је тога дана легао да спава одмах после збора да би сутрадан што пре стигао на одређено место. Многи су, опет, отишли одмах пред судницу да ухвате што боље место.

Сутрадан отидем и ја пред судницу. Слегло се све из града, и мало и велико, и мушко и женско. Неке мајке понеле и малу децу у наручју да и њих жигосу ропским, односно почасним жигом како би доцније имали преча права на боља места у државној служби.

Ту је гурање, псовање - у том помало лице на нас Србе, па ми би мило - отимање ко ће пре доћи до врата. Неки се чак и погушају.

Жигове удара нарочити чиновник у белом, свечаном оделу и благо укорева народ:

- Полако, забога, доћи ће сваки на ред, нисте ваљда стока да се тако отимате!

Почело жигосање. Неко јаукне, неко само застење, али нико не одржа без икаква гласа док сам ја био.

Нисам могао гледати дуго то мучење, већ одем у механу; кад тамо, неки већ засели те мезете и пију.

- Пребринусмо и то! - говори један.

- Море, ми и не кукасмо много, али Талб се дере као магарац... - рече други.

- А, ето ти твога Талба, а јуче га хоћете да председава на збору!

- Е, па ко га знао!

Разговарају, а стењу од бола и увијају се, али крију један од другог јер сваког срамота да се покаже кукавицом.

Клеард се обрука, јер је застењао, а истакао се јунаштвом неки Леар који је тражио да му се два жига ударе и није гласа пустио. Цео град је само о њему говорио с највећим поштовањем.

Неки су утекли, али су били презрени од свију.

После неколико дана шетао је онај са два жига на челу исправљене главе, достојанствено и охоло, пун славе и поноса, и куд год прође, све се живо клања и скида капе пред јунаком својих дана.

Трче улицама за њим и жене и деца и људи да виде великана народног. Куд год пређе, простире се шапат пун страхопоштовања:

- Леар, Леар!... То је он! Оно је тај јунак што није јакнуо ни гласа од себе дао док су му два жига ударили!

Новине су писале о њему и обасипаху га највећом хвалом и славом.

И заслужио је љубав народну.

*

Слушам те хвале на све стране, па се тек и у мени пробуди јуначка крв српска. И наши су стари јунаци, и они су умирали на кољу за слободу. И ми имамо јуначку прошлост и Косово. Свега ме обузе народни понос и сујета да осветлам образ свога рода, и јурнем пред судницу па повикнем:

- Шта хвалите вашег Леара?... Ви још нисте ни видели јунаке! Да видите шта је српска, витешка крв! Ударајте десет жигова, а не само два!

Чиновник у белом оделу принесе мом челу жиг, ја се тргох... Пробудим се иза сна.

Протарем чело у страху и прекрстим се чудећи се шта све човеку не дође у сну.

"Умало ја не потамнех славу њиховог Леара!" помислим и окренем се задовољно на другу страну, а би ми помало криво што се цео сан није завршио.

(Крај)

Краљевић Марко по други пут међу Србима

Салетели ми Срби, па више од пет стотина година кукај: "Јао, Косово!"... "Косово тужно!"... "Куку, Лазо!" Плакасмо тако претећи кроз плач душманима: "Ми ћемо овако, ми ћемо онако!" Плачемо ми јуначки и претимо, а душман се смеје. А ми се досетисмо у јаду Марка и узмемо зивкати човека да устане из гроба, да нас брани и свети Косово. Зивкај данас, зивкај сутра, зивкај сваки час, за свашта: "Устани, Марко!"... "Дођи, Марко!"... "Погледај, Марко, сузе!"... "Куку, Косово!"... "Шта чекаш, Марко?" И тако то зивкање пређе у безобразлук. Напије се неко у механи, па се тек кад потроши паре ражали за Косовом, обузме га неко јуначко чувство па одмах: "Јао, Марко, где си сад?" И то, брате, није мало, него је то трајало тако пет стотина лета. На Косову већ читава баруштина српских суза, а Марко се претурао по гробу, претурао, па се већ и мртву човеку досадило.

И једнога дана, право - пред божји престо.

- Шта је, Марко? - пита га господ благо.

- Пустите ме, боже, да видим шта раде доле они моји слепци! Досади ми њихова кукњава и зивкање!

- Е, Марко, Марко - уздахну господ - све ја знам; али кад би им се могло помоћи, ја бих им први помогао.

- Само ми, господе, поврати Шарца и оружје и дај ми стару снагу, па ме пусти да огледам могу ли шта учинити!

Бог слеже раменима и махну забринуто главом.

- Иди кад желиш - рече - али нећеш добро проћи.

*

И одједном, неким чудним начином, Марко се на свом Шарцу обреће на земљи.

Окреће се око себе, разгледа предео, али никако да се разабере где је. Гледа Шарца. Јест, Шарац онај исти. Гледа топуз, сабљу, напоследку одело. Све исто, сумње нема. Маши се тулумине. И она ту, пуна вина; ту су и лаки брашњеници. Све га уверава да је он онај стари Марко, али никако да разазна где је. Како му се тешко бејаше одлучити шта да сад на земљи предузме, он најпре одјаши Шарина, веза га за једно дрво, скине тулумину и узне пије вино, да би, ко вели, тако на доколици о свему добро промислио.

Пије тако Марко и обазире се не би ли запазио кога познатог, док тек прозвижда поред њега један на велосипеду и уплашен од Маркова чудна коња, одела и оружја потера што брже може осврћући се да види колико је већ далеко од опасности. Марко се, опет, највише препаде од чудна начина путовања и помисли да је каква утвара; али се ипак реши да се с тим чудовиштем пусти у борбу. Попи још један леген вина и дође крвав до очију, један даде Шарцу да попије, па онда врже тулумину у траву, самур-капу намаче на очи и узјаши Шарца који већ беше од пића крвав до ушију. Врло се јунак расрдио и рече Шарцу:

"Ако л' ми га, Шаро, не достигнеш,
сломит ћу ти ноге све четири!"

Кад саслуша Шарац овако страховиту претњу на коју се већ одвикао на оном свету, потече као никад дотле. Како је силан полегао, све коленима брише прашину по друму, а бакрачлије туку црну земљу. Бежи и онај пред њиме као да крила има и све се окреће. Гонили се тако два пуна сата, па нити онај да утече, нити да се даде Марку стигнути га. Догнаше се тако близу једне путничке механе. Кад то виде Марко, побоја се да му сасвим не утече у какав град, а и беше му се већ досадило јурити се, па му у том паде на ум топузина. Извади је из теркија и викну срдито:

"Да си вила, па да имаш крила,
ил' да су те виле одојиле,
па да си ми лани побјегнуо,
данас би те Марко ухватио!"

Рече то па заљуља топузином покрај себе и пусти је.

Онај погођен, паде, али га ни земља не дочека жива. Допаде Марко до њега, извади сабљу те му одсече главу, метну је Шарцу у зобницу па се певајући упути оној путној механи: а онај остаде копајући ногама крај оне врашке справе. (Заборавих рећи да је и њу Марко исекао сабљом, оном истом што су је ковала три ковача са три помагача своја, те је за недељу дана удесили у оштрицу да може сећи камен, дрво, гвожђе, једном речју сваку амајлију.)

Пред механом било пуно сељака, па кад видеше шта се учини и сагледаше срдита Марка, дрекнуше од страха и прснуше куд који. Оста сам механција. Тресе се од страха као у најжешћој грозници, клецају му ноге, разрогачио очи, а пребледео као мртац.

"Ој, бога ти, незнани јуначе, чиј' су ово пребијели двори?"

- пита Марко.

Незнани јунак муца од страха и једва објасни да је то путничка механа и да је он главом механција. Марко се каза ко је и откуд је и како је дошао да освети Косово и да убије султана турског. Механција само схвати реч: "да убијем султана", и још више га страх обузимаше што Марко даље причаше и запиткиваше куда је најпречи пут до Косова и како ће доћи до султана. Говори Марко, онај дршће од страха и само му у памети: "да убије султана!" Најзад Марко осети жеђ па заповеди:

"Механција, донеси ми вина,
да ја јунак жећу поутолим,
јера ми је грдно додијала!"

Ту Марко одјаше Шарца, веза га пред механу, а механција уђе да донесе вино. Врати се отуд носећи малу чашу од "деци" на послужавнику. Тресу му се руке од страха, те се плјуска вино из оне чаше, и тако приђе Марку.

Кад виде Марко ону малу чашу, бедну, испљускану, помисли да онај збија с њиме шалу. Расрди се јако и ошину механцију дланом по образу. Ударио га је тако лако да му је померио три здрава зуба.

Одатле Марко опет појаха Шарца па пође даље. Међутим они сељаци што се разбегоше одјурише право у срез полицији да јаве за страховито убијство; а ћата отпрати депешу новинама. Механција привије на образ хладне облоге, узјаха коња па право лекару те узме уверење за тешку повреду; оде затим адвокату, те га овај детаљно испита о свему; узе паре и напише кривичну тужбу.

Начелник срески нареди одмах једном писару да са неколико наоружаних жандарма пође у потеру за зликовцем, а депешом пошаље распис по целој Србији.

Марко и не сања шта му се спрема и како су већ стигле две-три страшне тужбе "снабдевене прописном таксом" и наводима параграфа за убијство, за тешку повреду, за увреду части; па онда ту је већ "претрпљени болови", "трошкови око лечења", "толико и толико накнаде за прекинути рад у механи, дангуба, писање тужбе и таксе." А већ за преношење обеспокојавајућих гласина о убијству султанову јављено је одмах министарству шифром, и отуд дође брз одговор: "Нека се та скитница одмах ухвати и најстроже казни по закону; а најревносније нека се мотри да се такви случајеви не понављају, јер то захтевају интереси наше земље, која је сад у пријатељским односима с турском царевином."

Муњевитом брзином разнесе се глас надалеко о страшном човеку са чудним рухом и оружјем и још чуднијим коњем.

Марко се упутио друмом од оне механе. Шарац иде ходом, а Марко се наслонио рукама на облучје па се чуди како се све то изменило: и људи, и околина, и адети, све, све. Би му тешко што је устајао из гроба. Нема њему оних старих другова, нема с ким да пије вино. Свет ради по околним њивама. Сунце припекло да мозак проври, радници се повили, раде и ћуте. Он стаде крај друма па их довикне, у намери да пита за Косово; а радници кад га угледају, дрекну од страха па прсну куд који из њиве. Сретне се с неким у путу, а онај стукне и стане као укопан, избечи очи од страха, обазре се лево, десно, па као смушен смукне преко јендека или врзине. Што га Марко више призива да се врати, онај све жешће бежи. Наравно да сваки од поплашених одјурн право у среску канцеларију и тужи за "покушај убијства". Пред среском кућом закрчио народ да се не може проћи. Вриште деца, куцају жене, узбунили се људи, пишу адвокати тужбе, куцају се депеше, тумарају полицајци и жандарми, по касарнама трубе дрече на узбуну, звоне црквена звона, држе се по црквама молепствија да се та беда отклони од народа. Проструја глас кроз масу да се повампирео Краљевић Марко, те се од те страхоте поплаше и полицајци и жандарми, па и сами војници. Куда ћеш се, брате, борити с Марком живим, акамоли још сад кад је вампир!

Јаше Марко лагано и чуди се човек што Срби беже од њега, кад су га толико звали и толико му певали. Не може да се начуди чуду. Најзад помисли да још и не знају ко је он, па кад дознаду, замишља задовољно како ће га дивно дочекати, како ће он искупити све Србе па се кренути на султана. Идући тако угледа крај друма диван хлад од велика храста, па сјаши са Шарца, веза га, скиде тулумину и узе да пије вино. Пио тако и размишљао, па се јунаку мало придрема. И Марко се наслони главом без икаква узглавља и леже да борави сан. Таман га сан поче хватати, док тек Шарац, припазивши неке људе који Марка опкољавају, поче ногом тући о земљу. То беше срески писар с десет жандарма. Скочи Марко као помаман, пригрте ћурак изврнувши га наопако (био га скинуо због врућине), узјаше Шарца, узе у једну руку сабљу, у другу топузину, а дизгин од Шарца држи у зубима, па тако учини јуриш међу жандарме. Ови се препануше, а Марко, онако срдит иза сна, узе једног по једног даривати: ког сабљом, ког буздованом. Није се ни трипут окренуо, а већ свих седам с душом растави. Писар кад виде шта би, заборави на извиђај и параграфе, већ даде плећа па стаде да бежи. Марко се натури за њим и подвикну:

"Стани, кујо, незнана делијо, да те Марко куцне топузином!"

То рече па заљуља топузину и пусти за "незнаним делијом". Мало га дохвати само сапом од топуза, и онај паде као свећа. Звекнуше празне бакрачлије. Марко допаде до њега, али га не хтеде погубити, већ му руке свеза наопако. Затим га обеси своје Шарцу о ункаш и врати се својој тулумини, па кад узе пити, рече оном беднику:

"Ходи, кујо, да пијемо вино!"

Онај само стење од бола, превија се и праћа онако обешен о ункашу, а то Марку дође нешто за смех, па се узе смејати како онај ситно цвили. "Као маче!" помисли Марко, па опет у смех; лепо се човек ухватио за трбух од смеха, а све му сузе на очи, крупне као ораси.

Узе онај кроз плач молити да га пусти, а обећава да неће чинити кривични извиђај.

Марку се још више даде на смех, па лепо да пукне човек; и од силног смеха немаде кад да говори десетерцем, већ погреша те ће рећи прозом:

- Па који те враг, јадниче у бога, нагна амо?

Али ипак је Марко жалостива срца. Ражали се човек па таман да приђе да одреши онога, кад погледа, а друга десеторица са једанаестим, поглавицом, сви исто онако одевени као и они први, опет га опколили.

Марко допаде до Шарца, збаци онога у траву (те се онај некако откотрља низбрдицом у јендек крај друма и зајеча). А Марко узјаха Шарца па онако исто учини јуриш. Опет, док се окрену два-три пута, свих десет жандарма с душом растави, а писар, опет, стаде бежати, те Марко и њега стиже сапом од топузине. Веза га и обеси о ункаш, па онда оде да извади оног првог из јендека. Онај сав каљав и мокар, па се цеди вода с њега. Марко га једва од силна смеха донесе до Шарца па и њега обеси с друге стране о ункаш. Оба се копрцају и стењу, цвиле немоћно и покушавају да се спасу, а Марко све више и више у смех, те чак једном узвикну:

- Е, вала, само због овог смеха не жалим што сам долазио с оног света!

Али где је среће, ту увек има и несреће. Тако и сад. Таман Марко задовољан да се врати тулумини те, као вели, да докусири и онај остатак вина, док се тек из даљине чуше трубе и добоши. Све ближе и ближе. Шарац почне узнемирено фрктати на нос и стрељати ушима.

- По-моооћ! - зацвилише она двојица.

Све ближе и ближе, трубе и добоши све јасније се чују, тутњи земља под тешким топовима, грунуше плотуни пушака. Шарац избечи очи и узне сакати као помаман; закрешташе она двојица и узеше се праћати. Шарац све узнемиранији. Марко се прилично збуни од тог чуда, али се прекрести, наже леген с вином, искапи, па пође Шарцу говорити:

"Давор, Шаро, давор, добро моје, ево има три стотине лета како сам се с тобом састануо, још се никад ниси поплашио! Бог ће дати, те ће добро бити."

Грунуше топови, презну и сам Марко, Шарац скочи као да побесне. Слетоше она двојица с њега и откотрљаше се у јендек с кукњавом. Марко се од све муке насмеја и једва успе да узјаши Шарца.

Кад се изблиза већ чуше пушке и топови, стушти Шарац преко оног јендека као бесан, па јурну преко њива и усева, преко трња и јаруга. Не може Марко да га заустави. Повио се по коњу, заклонио руком лице да га не изгребе трње; спао му самур-калпак, одскаче сабља од бедара, а Шарац гази све под собом и јури као бесомучан. Таман изиђе на чистину, а кад тамо виде да је опкољен војском. Јече трубе, бију добоши, грувају пушке, грме по околним висовима топови. Пред њим војска, за њим војска, лево, десно, свуда. Шарац се пропе па јурну право; Марко докопа топуз и кидиса у гомилу, која биваше све гушћа око њега. Тераше се више од два сата, док Шарац поче бацати крваву пену, а и Марко се већ уморио ударајући оном тешком топузином. Пушке му не могаху лако додијати јер је на њему оклоп од гвожђа, испод њега панцир-кошуља исплетена од челика, а поврх тога три ката одеда, па тек ћурак од курјака. Али које пушке, које топови, које маса удараца, савладаше Марка. Одузеше му коња, одузеше оружје, везаше га и стражарно га поведоше у срез на ислеђење.

Пред њим десет војника, за њим десет, и тако исто с обе стране по десет с пуним пушкама и бајонетима на њима. Руке му везане наопако, па ударене лисице; на ноге метнули тешке окове од ше'сет ока. Као главна стража је батаљон војника напред, пук гура позади, а за пуком грува дивизија, коју завршује дивизијар опкољен генералштабом, а са стране отуд и

отуд тутње дивизиони артиљерије по висовима. Све то спремно као у ратно доба. Шарца воде дванаест војника, по шест са сваке стране, а и њему метнули јаке ђустеке и мрежу на уста да кога не уједе. Марко се намрштио, у образима дошао сетан, невесео, опустио бркове те пали по раменима. Сваки му брк колико јагње од по године, а брада до појаса, као јагње годишњаче. Успут куд га спроводе, пење се светина по врљикама, плотовима и дрвећу само да би га видела, а он и иначе све оне око себе за читаву главу, и више, надвисио.

Доведоше га у среску кућу. У својој канцеларији седи срески начелник, мали журав човечић упалих груди, тупа погледа, кашљуца при говору, а руке му као штапићи. С леве и десне стране стола његова по шест пандура са запетим пиштољима.

Изведоше окована Марка преда њ.

Капетан се уплаши од окована Марка, дршће као у грозници, избечио очи па не може да проговори. Једва се прибра и кашљуцајући поче промуклим гласом питати:

- Како се зовете?

- Марко Краљевић! - јекну гласина, и капетан се стресе и испусти перо. Они пандури стукосе назад, а светина заглави врата.

- Молим вас, говорите тише јер стојите пред влашћу! Ја нисам глух! Кад сте рођени?

- 1321.

- Одакле сте?

- Из Прилепа, града бијелога.

- Чиме се занимате?

Марко се нађе у чуду кад га ово упита.

- Питам: јесте ли чиновник, трговац, или радите земљу?

- Није мени ни бабо орао,
пак је мене хљебом отхранио!

- Каквим сте послом дошли онда?

- Како: каквим послом? Па зовете ме из дана у дан већ пет стотина година. Једнако ме певате у песмама и кукате: "Где си, Марко? Дођи, Марко! Куку, Косово!" па ми се већ у гробу додијало, и замолих бога да ме пусти да дођем овамо.

- О, брате слатки, глупо си урадио! Којешта, та то се само тако пева. На песму, да си био паметан, не би ни полагао, нити бисмо сад имали толику невољу и ми с тобом и ти с нама. Да си званично, позивом, позват, е то је већ друго. А овако немаш олакшавајуће околности... Којешта, каква посла ти овде можеш имати... - заврши капетан нервозно, а у себи помисли: "Иди доврага и ти и песма! Измотавају се људи те певају којешта, па сад мене овде хвата грозница!"

- Ој Давори, то Косово равно, шта ли си ме дочекало тужно последице нашег честитог кнеза да цар турски сад по теби суди!...

- говори Марко за свој рачун, а затим се обрати начелнику среском:

- Ја ћу поћи, ако нико неће, хоћу поћи макар доћи нећу, отићи ћу граду Цариграду, погубит ћу цара од Стамбола...

Капетан поскочи с места.

- Доста, то је нова кривица. Ви нам тиме чините грдну несрећу јер сад је наша земља у пријатељским односима с турском царвином.

Марко зину од чуда. Кад чу то, умало не паде у несвест. "У пријатељству с Турцима!... Па кога ме врага зивкају?" мисли у себи и не може да се прибере од чуда.

- Него молим вас, ви сте починили силне кривице, за које сте оптужени:

1. - 20. овог месеца извршили сте грозно убијство над Петром Томићем, трговцем који се шетао на велосипеду. Убијство сте извршили с предумишљајем, што сведоче наведени у тужби: Милан Костић, Сима Симић, Аврам Срећковић и други. Покојног Петра сте, према тачном увиђају и лекарском прегледу, убили тупим, тешким оруђем, а затим сте мртвацу одсекли главу. Хоћете ли да вам прочитам тужбу?

2. - Напали сте истог дана на Марка Ђорђевића, механцију из В..., у намери да га по својој свирепости природи убијете, али је он срећно умакао. Томе уваженом грађанину, који је био и посланик народни, избили сте три здрава зуба. Према лекарском уверењу то је тешка повреда. Он је поднео тужбу и тражи да се казните по закону и да му платите одштету, дангубу и све парничне трошкове.

3. - Извршили сте убијство над двадесет жандарма и тешко сте ранили два среска писара.

4. - Има преко педесет тужби за покушаје убијства.

Марко не уме да проговори од чуда.

- Ми ћемо овде ствар иследити, а дотле ћете бити у затвору овде, па ћемо ствар после спровести суду. Тада можете узети кога адвоката да вас брани.

Марко се сети побратима Обилића па помисли како би га он тек бранио! Дође му нешто тешко, проли сузе од очију и јекну:

- А мој побро, Обилић Милошу, зар не видиш ил' не хајеш за ме, у какве сам јаде запануо, хоћу русу изгубити главу, а на правди бога истинога!...

- Водите га сад у затвор! - рече капетан бојажљиво и промукло се накашља.

*

Ствар је, наравно, даље ишла својим правилним током. Пошто полиција учини увиђаје на лицу места, детаљно иследи кривице, спроведе сва акта на даљи рад.

Суд је одређивао претресе, позивао сведоке, чинио суочења. Државни тужилац, разуме се, тражио је да се Марко осуди на смрт; Марков адвокат, опет, ватрено доказује да је Марко невин и тражи да се пусти у слободу. Марка изводе на суђење, саслушавају, враћају опет натраг у затвор. И он се некако збунио од чуда што се све чини с њиме. Најгоре му бејаше што је морао пити воду, а он на њу није навикао. Све би он лако поднео, јунак је, али осећаше да му вода веома шкоди. Поче се сушити и венути. Ни онај Марко, ни дај боже; лепо дође човек као биљка, висе хаљине на њему као да нису његове, а кад иде, чисто се поводи. Често би у очајању јекнуо:

- Ах, боже, та ово је горе од проклете азачке тамнице!

Напослетку суд донесе пресуду у којој, имајући у виду заслуге Маркове за српство и многе олакшавајуће околности, осуди Марка на смрт и да плати одштете и све парничне трошкове.

Ствар оде апелацији, и она смртну казну замени вечитом робијом, јер узе Маркове кривице као дело политичке природе, а касација нађе неправилности и врати акта суду тражећи да се још неки сведоци испитају и закону.

Две године је тако трајала та судска процедура, и напослетку и касација оснажи преиначену пресуду којом се Марко осуђује на десет година робије у тешком окуву, а да плати све кривичне и судске трошкове, али не као политички кривац, јер је доказано да не припада ниједној политичкој партији.

Наравно да се за овакву пресуду имало на уму да је то велики народни јунак Краљевић Марко и да је ово суђење јединствен случај. Најзад, није ни била лака ствар. Нашли су се у забуни и највећи стручњаци. Како ћеш осудити на смрт неког који је и иначе пре толиког времена умро, па се наново појавио с оног света?

И тако Марко на правди бога допаде тамнице. Како се судски и кривични трошкови нису из чега другог имали наплатити, то се јавном лицитацијом одреди продаја Маркова Шарца, одела и оружја. Оружје и одело одмах откупи држава на вересију за музеј, а Шарца купи трамвајско друштво за готове паре.

Марка ошишају, обрију, окују у тешке окове, обуку у бело одело и спроведу у град београдски. Ту је Марко мучио муке какве никада није ни мислио да може подносити. Испочетка је викао, љутио се, претио, али се постепено свикне и мирно преда судбини. И, разуме се, да би га за то време издржавања казне научили чему и спремили за друштво у коме треба, по издржаној осуди, да дела као користан члан, почеше га мало-помало привикавати корисним пословима: носио је воду, заливао баште и плевио лук, а доцније поче учити да прави бритвице, четке, кудеље и вазда ствари.

А сиромаш Шарца вуче трамвај јутром и вечером, без престанка. И он оронуо. Заводи се кад иде, а чим га уставе, задрема и сања можда срећно доба кад је пио из чабра румено вино, носио у гриви златне плетенице, на копитама сребрне потковице, на прсима златна силамбета, а узду позлаћену, - када је на себи носио у љутим бојевима и мегданима свога господара и под њим стизао виле. Сад је омршао: само кожа и кости, броје му се ребра, а о кукове можеш торбе обесити.

Марку је најтеже било кад се деси случај те га спроводе некуда на рад, и види свога Шарца тако пропала. Више га је то болело него сви његови јади. Често би, кад види Шарца тако бедна, пролио сузе и с уздахом почео:

"Давор, Шаро, давор, добро моје!..."

Шарац се онда окрене и болно зарже, али у том зазвони кондуктер, и трамвај крене даље, а стражар учтиво опомене Марка да продужи пут, јер му импоноваше снага и раст Марков. Тако и не доврши реченицу.

Тако је сирома Марко мучио муке за род свој десет година не напуштајући идеје о освети Косова. Трамвајско друштво је Шарца шкартирало, те га купи неки баштованција да му окреће долап.

Прође и тих десет година мука. Пустише Марка.

Имао је нешто уштеђена новца што је зарадио продајући разне стварчице које је сам израђивао.

Прво оде у механу те зовну два бербера да га измију и обрију, затим наручи да му се испече ован од девет година и да му се примакне доста вина и ракије.

Хтео је најпре да се тако добром храном и пићем мало поначини и да се опорави од толиких мука. Поседи тако више од петнаест дана, док мало осети да се повратио, па онда почне смишљати шта да предузме.

Мислио, мислио, и најзад смислио једно. Преруши се да га нико не може познати и пође да прво потражи Шарца, да и њега избави невоље, па да онда стане ићи од Србина до Србина и да разабере који су то што су га толико звали, да ли су ово Србљи што га затворише, и како ће се најбоље осветити Косово.

Чује Марко да је његов Шарац код неког баштованције и да тамо окреће долап, па се упути тамо где му рекоше да ће га наћи. Откупи га јефтино, јер га је онај и сам хтео дати Циганима, па га одведе једном сељаку и погоди се с њим да га храни детелином и да га негује не би ли се Шарац поврнуо. Заплакао Марко кад је видео јадног Шарца како чудно изгледа. Онај сељак беше неки добар човек те се смилује и прими Шарца на храну, а Марко пође даље пешице.

Наиђе идући тако на једног сиромашног сељака на њиви где ради и назове му бога.

Марко ста с њиме разговарати о овоме, о ономе, док тек уз разговор рече:

- Како би било кад би сад устао Марко Краљевић па да дође к теби?

- То већ не може да буде - вели сељак.

- Ал' баш кад би дошао, што би ти радио?

- Звао бих га да ми помогне да окопам овај кукуруз - нашали се сељак.

- Ал' кад би те он позвао на Косово?

- Море, ћути, брате слатки, како те Косово снашло! Немам кад да одем у чаршију да купим соли и опанке деци. А, видиш, нема се чим ни купити.

- Добро, брате, али знаш ли ти да је на Косову пропало наше царство, па треба Косово осветити?

- Пропао сам и ја, мој брате, горе не може бити. Видиш да идем бос?... А док ме стегне плаћање пореза, нећу знати ни како ми је име, а јадно ти ми Косово!

Наиђе Марко на кућу једног имућног сељака.

- Помози бог, брате!...

- Бог ти добро дао! - одговори овај и гледа га сумњиво... - А откуд си ти, брате?

- Издалека сам, па бих рад да прођем овуда да видим како живе овдашњи људи.

И овоме Марко уз разговор помене како би било кад би се Марко Краљевић опет појавио и позвао Србе да освете Косово.

- Слушао сам да се неки лудак пре десетак година издавао за Марка Краљевића и учинио нека злочинства и крађе, те га осудили на робију.

- Јест, слушао сам и ја то; него што би ти радио се јави прави Марко па да те позове на Косово?

- Дочекао бих га, дао му доста вина да пије и испратио га лепо.

- А Косово?

- Какво Косово на ове оскудне године?! Кошта то много! Велики је то трошак, мој брате!...

Остави Марко њега и пође даље. По селу свуд тако. Неки се повили за мотиком па само приме бога и не говоре даље ништа. Не могу људи да дангубе; треба окопати и свршити послове на време, ако се хоће да добро уроди жито.

И тако се Марку досади у селу, па се реши да оде у Београд да тамо покуша неће ли моћи шта да учини за Косово и обавестити се откуда онолики силни позиви, искрени, од срца, а овакав дочек.

Дође у Београд. Кола, трамваји, људи, све то јури, жури, укршта се, сусреће се. Чиновници журе у канцеларију, трговци послом трговачким, радници за својим радом.

Сретне једног угледног, лепо обученог господина. Приђе му Марко и поздрави се. Онај, мало збуњен, стуче натраг, а и би га стид од Маркова лоша одела.

- Ја сам Марко Краљевић. Дошао сам амо да помогнем својој браћи! - рече Марко и исприча све, како је дошао, зашто је дошао, шта је све било с њим и шта мисли даље радити.

- Та-ко. Мило ми је што сам вас упознао, господине Краљевићу! Баш ми је мило! Кад мислите у Прилеп?... Мило ми је, верујте; али, извините ме, журим у канцеларију. Сервус, Марко! - рече онај и оде журно.

Марко сретне другог, трећег. Кога год сретне, тако се махом сврши разговор са оним: "Журим у канцеларију! Сервус, Марко!"

И тако Марко, разочаран, стаде очајавати. Иде улицама, ћути, намрштио се, бркови му пали на рамена; не зауставља никог, не пита никог ништа. А и ког ће више питати? Кога год види, жури у канцеларију. Косово баш нико и не помиње. Наравно, канцеларија је преча од Косова. Марко постаде поред све јачине својих живаца нервозан на ту проклету канцеларију која по његову мишљењу тако с успехом конкурише Косову. Најзад му поче постајати све досадније и досадније сред те гомиле људи, који као да ништа не раде, већ само журе у канцеларију. Сељаци се, опет, жале на неродне године и кметове, журе на њиве, раде ваздан и носе поцепане опанке и дроњаве чакшире. Изгуби Марко сваку наду у свој успех те нити више кога шта питаше, нити се с ким састајаше. Једва је чекао да га бог опет позове на онај свет да се више не мучи, јер сваки Србин бејаше заузет пречом својом бригом и послом, а Марко се осећаше савршено излишан.

Једног дана тако иђаше сетан, невесео, а и пуста блага му већ бејаше понестало те ни вина није су чим имао пити, а крчмарица Јања је давно и давно у гробу - а она би му још дала да пије вино вересијом. Иде тако улицом оборене главе, а готове му сузе удариле, кад се сети доброг доба и другова, а нарочито лепе ватрене Јање и њеног хладног вина.

Кад одједном примети пред једном великом механом много света и чу изнутра велику грају.

- Шта је ово овде? - упита једног, наравно прозом, јер је и он од муке баталио у стиховима разговарати.

- Ово је патриотски збор! - рече му онај и промери га од главе до пете, као сумњиву особу, и одмаче се мало од њега.

- А шта се чини тамо?... - опет ће Марко.

- Иди, брате, па види! - рече онај љутито и окрете леђа Марку.

Марко уђе, умеша се у гомилу и седе у крај на једну столицу да не пада у очи његов велики раст.

Људи дупке пуно, а сви раздражени ватреним говором и дебатом, те Марка нико и није приметио.

На почасном месту трибина, и на њој сто за председништво и један сто за секретара.

Циљ је збора био да се донесе резолуција којом ће се осудити варварско понашање Арнаута на Косову, па и у целој Старој Србији и Македонији, и зулуми које Срби трпе од њих на свом рођеном огњишту.

Код ових речи, кад је председник говорио објашњавајући циљ збора, Марко се преобрази. Очи му синусе страшним жаром, уздрхта цело тело, песнице се, готове за бој, почеше стезати, а зуби шкргућу.

- Једва једном нађох праве Србе које сам тражио. Ови су мене звали!... - помисли Марко весео и уживаше како ће их обрадовати кад им се јави. Вртио се на столици од нестрпљења да се умало није сва изломила. Али не хтеде одмах, чекао је најзгоднији тренутак.

- Има реч Марко Марковић! - обрати се председник и лупи о звоно.

Сви се утишаше да чују најбољег говорника.

- Господо и другови! - поче овај. - Непријатно је за нас, али ме саме прилике, само осећање нагони да почнем свој говор Јакшићевим стиховима:

"Ми Срби несмо, ми људи несмо!... - - - - - Та да смо Срби, та да смо људи, та да смо браћа, ох боже мој! Та зар би тако с Авале плаве гледали ледно у огњен час, та зар би тако, ох браћо драга, та зар би тако презрели нас?!"

Настаде тајац. Нико не дисаше. Тишину само за тренутак прекиде шкргут Маркових зуба и шкрипа оне столице на којој је седео, те га многи околу погледаше са гневом и презрењем што квари ту свету, патриотску тишину.

Говорник продужи:

- Јест, другови, страшан прекор великог песника на ово наше меко колено. Изгледа, збиља, као да нисмо ни Срби ни људи. Ми мирно гледамо како пада сваког дана по неколико српских жртава од крвавог ханцара арнаутског, гледамо како се пале српске куће у престоници Душановој, како се бешчасте српске кћери и народ трпи муке највеће ту, у крајевима где беше стара српска слава и господство! Да, браћо, из тих крајева, па и из Прилепа, постојбине нашег највећег јунака Краљевића, чујте ропске уздахе и звук ланаца које бедни потомак Марков још вуче; а Косово тужно још се и сад сваким даном залива српском крвљу, још чека освету, још жедни за крвљу непријатељском, коју тражи праведна крв Лазарева и Обилићева! И ми и данас, над тим тужним разбојиштем, над тим светим гробљем наших див-вitezова, над тим поприштем славе бесмртнога Обилића, можемо јекнути уз онај тужни јек гусала што га народ попраи песмом, у којој наш велики јунак Краљевић, као представник туге народне, пролива сузе од очију и говори:

"Давор, здраво, ти Косово равно, што ли си ми дочекало тужно!..."

Марку се код тих речи скотрљаше сузе као ораси, али се не хте јављати. Чекао је шта ће се даље урадити. А у души му дође тако мило да је заборавио и опростио све муке што их досад поднесе. Би за овакав тренутак дао и своју русу главу са рамена. Беше чак готов поћи на Косово, па ма опет допао робије.

- За срце уједају ове речи сваког Србина, ту с Марком плаче цео народ наш; али сем тих племенитих суза великог витеза нашег треба нам још и мишица Краљевића и Обилића!... - продужује све ватреније говорник.

Марко, крвав до очију, страшна погледа, ђипи и са стегнутим песницама дигнутим више главе јурну ка говорнику као разјарени лав. Многе обали и погази ногама, те наста кукњава. Председник и секретари покрише лице рукама и у страху се забише под сто, одушевљени Срби позаглављиваше врата са страшном, очајном дреком.

- Пооооооћ!

Говорник пребледео, клечају му ноге, дршће као у грозници, поглед се укочио, усне модре. Упиње се да прогута пљувачку те пружа вратом и пожмурује. Марко стиже до њега и замлатара рукама више његове главе а викну страховитим гласом:

- Ево Марка, не бојте се, браћо!

Говорника обли зној, дође у лицу као чивит, занија се и паде као свећа.

Марко стуче натраг, загледа се у оног онесвешћеног бедника, спусти руке и с изразом необична чуђења обазре се око себе. Сад се тек скамени од чуда кад виде како су Срби заглавили врата и прозоре и вичу очајно:

- Помоћ! Полиција!... Зликовац!

Марко се, малаксао од чуда, спусти на једну столицу и зарони главу међу своје космате, крупне руке.

Сад му бејаше најтеже, јер после тако силне наде у сигуран успех и толиког одушевљења настаде нагли обрт ситуације.

Дуго је Марко седео тако, у истом положају, не мичући се, као окамењен.

Мало-помало поче се кукњава утишавати, те место оне малопређашње страшне дреке настаде мртва тишина, у којој се лепо могло чути доста тешко дисање оног онесвеслог говорника који се почео мало повраћати. Та чудна, неочекивана тишина учини да председник збора, потпредседник и секретари почеше бојажљиво, опрезно подизати мало-помало главу. Гледају престрављено један другог с чудним изразом питања на лицима: "Шта је све ово, ако ко бога зна?" Затим почеше с већим чудом разгледати око себе. Сала готово испражњена, само сад споља вире многе родољубиве главе кроз отворена врата и прозоре. У сали Марко, као камен, седи на столицу, с лактовима на коленима и главом наслоњеном на руке. Не миче се, не чује се ни дисање. Они се изгажени одвукли побалује за осталима напоље, а онесвесли говорник се повраћа, гледа и он бојажљиво око себе, пита се, гледа у председника и секретара, па и он њих и они њега, као да са чуђењем, у страху питају једно друго: "Шта би ово с нама? Јесмо ли заиста остали живи?" С највећим чуђењем им се свима заустављају погледи на Марку, а после опет између себе измењују погледе који са изразима лица као да питају и одговарају: "Ко је ово страшило!?... Шта да се ради?! - Не знам!"

И на Марка ова неочекивана тишина утицаше да подигне главу. И на његовом лицу беше готово исти израз чуђења: "Шта би ово одједном, ако ко бога зна, браћо моја!?"

Најзад Марко нежно, меко, колико је он то могао, ослови онога говорника с погледом пуним милоште:

- Што ти би, брате слатки, те паде?...

- Ударио си ме песницом! - рече овај прекорно и пипну се руком по темену.

- Та нисам те се ни дотакао, тако ми вишњега бога и светог Јована! Ти си лепо говорио, и велиш да Србима треба Маркова десница, а ја сам главом Краљевић Марко па ти се само јавих; но ти си се препануо.

Сви се присутни још горе збунише и почеше узмицати од Марка.

Марко сад проприча шта га је нагнало да умоли бога да га пусти да дође међу Србе, и шта је све с њим било, и какве је муке поднео, и како су му оружје и одело и тулумину одузели, и како је Шарац пропао вукући трамваје и окрећући долап баштованцијски.

Сад се говорник мало поврну те рече:

- Еј, брате, баш си лудо урадио!

- Досади ми ваша кукњава и непрестано зивкање. Претурах се у гробу, претурах се више од пет векова, па баш се не могаше више трпети!

- Ама, то песме певају, брате слатки! То се само тако пева. Ти не знаш за поезију!

- Лепо, молим те, пева се, али тако сте и говорили! Ето, ти сад баш тако исто говораше!

- Немој бити прстодушан, молим те, брате, није то све тако као што се говори. То се тако говори да је стил лепши, китњастiji! Види се да ни реторику не знаш. Старински си ти човек, брате слатки, па не знаш многе ствари! Наука је, драги мој, далеко дотерала. Говорим, разуме се; али ти треба да знаш да по правилима реторике говорник треба да има леп, китњаст стил, да уме да одушеви слушаоце, да помене и крв и нож и ханџар и ропске ланце и борбу! Све је то само лепоте стила ради, и нико не мисли озбиљно као то ти да треба одмах засукати рукаве, па деде, удри се истински. Тако исто и у песми се баца фраза: "Устани, Марко..." и тако даље, али је то лепоте ради... Не разумеш, брате, глупо си урадио, види се да си прост човек, старог кова! Примаш још речи у буквалном значењу, а не знаш да литерарни стил настаје тек појавом тропа и фигура.

- Па шта ћу сад? Нити ме бог позива натраг, нити овде могу опстати.

- Заиста незгодно! - умеша се председник као забринут.

- Врло незгодно! - рекоше истим тоном и остали.

- Шарац ми је код једног сељака на исхрани, одела и оружја немам, а понестало ми и блага! - рече Марко у очајању.

- Врло незгодно! - понови сваки од присутних по једанпут.

- Кад бисте имали добре жиранте, па да некако узмете новаца на меницу! - рећи ће говорник.

Марко не разумеде.

- Имате ли добрих пријатеља овде у месту?

- Немам овде никога до бога,
нема овде побратима мога,
побратима Обилић Милоша,
побратима Топлице Милана,
побратима...

Хтеде Марко још ређати, али га овај говорник прекиде:

- Доста би била двојица! Не треба више!

- Него мислим на нешто... - поче председник замишљено, важно и застаде трљајући чело руком а после краћег ћутања обрати се Марку с питањем:

- Јеси ли писмен?... Умеш ли читати и писати?

- Умем и читати и писати - вели Марко.

- Мислим се нешто, како би било да некако поднесеш молбу за неку службицу? Могао би негде молити да те поставе за практиканта.

Једва се Марко објасни с њима што је то практикант, и на крају крајева пристаде јер му рекоше да ће на годину имати по шесет-седамдесет дуката, а он јунак не имађаше ни динара.

Написаше му молбу, дадоше му пола динара за марку и пола динара да се њему нађе у невољи ако би му што било до невоље, и упутише га у министарство полиције да преда молбу.

Околина утиче на човека, па и Марко мораде унеколико подлећи том утицају те поче и он заједно са својим врлим потомцима шеткати, плуцкати и гурати се пред министарским вратима с молбом у руци, чекајући да изиђе пред министра и да моли мало државне службице - колико тек да се храни хлебом, наравно белим.

Разуме се да то цоњање пред вратима није трајало кратко време, и после неколико дана му рекоше да молбу преда у архиву да се заведе.

Маркова молба задала је министру велике муке.

- О, брате, шта да радим с овим човеком? Поштујемо га, рецимо; све, све, али није требало да долази. Није човек за ово време.

Најпосле му да, имајући у виду његов велики глас и раније заслуге, за практиканта у једном забаченом срезу у унутрашњости.

Сад Марко једва измоли да му поврате оружје и даду у министарству једну целу плате, те оде да искупи Шарца.

Шарац поред добре хране ипак није ни издалека изгледао као пре, оронуо много. Али и Марко је био лакши бар тридесет ока.

И тако Марко обуче одело, припаса оружје, опреми Шарца, напуни тулумину вином, обеси је о ункаш, узјаши Шарца, прекрсти се и пође на дужност друмом куда му рекоше. Многи су га саветовали да иде железницом, али он не хте ни за живу главу.

Куд год Марко скита, све пита за тај срез и казује име среског начелника.

После дан и по хода стиже. Уђе у авлију среске канцеларије, одјаха, привеза Шарца за један дуд, скиде тулумину и седе под оружјем да у хладу пије вино.

Пандури, практиканти, писари извирују кроз прозоре с чуђењем; а свет далеко обилази јунака.

Долази капетан, коме је јављено да Марко долази у његов срез.

- Помоз' бог! - рече.

- Бог помого, незнани јуначе! - одговори Марко. Чим се он докопа оружја, коња и вина, заборави све муке и одмах се поче по старински понашати и говорити стихом.

- Јеси ли ти нови практикант?

Марко се каза, а затим капетан рече:

- Е, па не можеш ти бити у канцеларији с тим тулумом и оружјем.

- Овакав је адет у Србаља,
прек' оружја мрко пију вино,
под оружјем и санак бораве!

Капетан му стаде објашњавати да мора скинути оружје ако мисли остати у служби и примати плату.

Виде Марко да му нема друге, јер шта ће човек, мора живети, а блага му понестало; али се досети те запита:

- Има ли нека служба где се носи оружје да бих ја могао у њој бити?

- Има пандурска служба.

- Шта ради пандур?

- Па прати чиновнике на путу с оружјем, ако би их ко напао, да их брани; пази на ред, пази да ко не нанесе коме штете, и такве ствари - рече капетан.

- Е, тако! То је лепа служба!... - одушеви се Марко.

*

И тако Марко постане пандур. Ово је опет утицај околине, утицај врлих потомака са врелом крвљу и одушевљењем да послуже својој отаџбини. Али Марко ни у овој служби не могаше бити тако прилагођен и ваљан ни изблиза какав би могао бити и најгори његов потомак, акамоли други бољи.

Идући са капетаном по срезу виде Марко многу невољу, а кад му се учини једног дана да ни његов капетан не ради баш право, удари га дланом те му избије три зуба.

Због тога Марка ухвате после дугог бојног окршаја и спроведу у лудницу на преглед.

Тај удар Марко не могаше поднети и пресвисне, потпуно разочаран и намучен.

*

Кад изиђе пред бога, а бог се смеје, све се тресу небеса.

- Освети ли, Марко, Косово? - пита кроза смеј.

- Намучих се, а јадно ми Косово, нисам га ни видео! Бише ме, апсише ме, пандурисах, и најзад ме спроведоше међу луде!... - жали се Марко.

- Знао сам ја да нећеш боље проћи... - вели господ благо.

- Хвала ти, боже, те ме опрости мука; а више ни сам нећу веровати кукању мојих потомака и плачу за Косовом! А ако им треба пандура, бар за ту службу имају доста на избор, све бољег

од бољег. Боже ми опрости, али ми се чини да и нису моји потомци, иако мене певају, него да су потомци онога нашег Суље Циганина.

- Њега сам ја и хтео послати да ме ниси ти онако молио да идеш. А знао сам да им ти не требаш!... - вели господ.

- И Суља би данас међу Србима био најгори пандур! Сви су га у томе претекли! - вели Марко, и заплака се.

Бог уздахну тешко и слеже раменима.

(Крај)

Речник

Скраћенице и ознаке

франц. - француски рус. - руски

грч. - грчки старосл. - старославенски

лат. - латински тал. - талијански

мађ. - мађарски тур. - турски

мј. - мјесто в. - види

њем. - њемачки

[1]: приповијетка "Краљевић Марко по други пут међу Србима"

[2]: приповијетка "Данга"

[3]: приповијетка "Вођа"

А

адет (тур.) - обичај

амајлија (тур.) - запис или какав особит предмет који тобоже помаже

човјеку да избјегне какво зло

амбис (грч.) - бездан, провалија

апелација (лат.) - виши суд

Арнаутин - Албанац; крајеви који се овдје ([1]) спомињу били су до 1912. под Турском, па је у њима често долазило до сукоба и страдања

авлија (грч.) - двориште, обор

азачка тамница, од: Азак - некакав град у народној пјесми

Б

бабо (тур.) - отац

бајонет (франц.) - нож што се натиче на пушку (добрио име по граду Bayonne у Француској гдје су се такви ножеви ковали)

бакрачлија (тур.) - стремен, узенђија

баштованџија (тур.) - вртлар

бербер, берберин (тал.) - бријач

боца (од: бости) - бодљикава биљка

боравити сан - у народној пјесми: спавати

брашњеник - јело од брашна, брашаница

благо - [1]: новац

Ц

Ч

чабар - дрвен суд за воду

чакшире (тур.) - хлаче (обично сукнене)

чаршија (тур.) - трг, пазар

часништво зборско - радно предсједништво збора

чивит (тур.) - модрило, индиго

Ћ

ћата, ћато (тур.) - писар

ћурак (тур.) - горња хаљина подстављена крзном

ћустек (тур.) - коњска пута којима се сапињу немирни коњи, букагије

Д

данга - жиг; усијаним жељезом жигошу се животиње, а некад су жигосали и кажњенике којима су судили због срамотних злочина (крађа, клевета,

прељуб)

делија (тур.) - јунак

депеша (франц.) - телеграм

дизгин (тур.) - каиши од узде, вођице

докусурити - исплатити (дуг) до краја; [1]: довршити

добош (мађ.) - бубањ

долап (тур.) - бунар на точак

друм (грч.) - цеста, пут

душманин (тур.) - непријатељ

дваестак мј. двадесетак

Ц

цоњати - чекати сједећи и дријемајући

Ђ

Е

Ево има три стотине лета... - [1]: у народној се пјесми каже да је Марко живио триста година, а писац је додао на дну странице: "Оно на другом свету није рачунао."

Ф

фркати, фрктати - снажно дисати

Г

град - [1] ("град београдски"): кула, тврђава

Х

хамајлија в. амајлија

ханџар (тур.) - велики нож који се носи за пасом

И

ислеђење (рус.) - испитивање, истрага

избауљати - изаћи побачке, тј. на рукама и ногама

измотавати се - [1] ("Измотавају се људи те певају којешта..."):

шалити се

Ј

јагње годишњаче - јагње од једне године

јендек (тур.) - јарак

јера - у стиху мј. "јер"

К

капетан - [1]: средњи начелник

казати се - рећи о себи ко си и што си, представити се

кидисати (тур.) - навалити

кмет - сеоски главар

конак (тур.) - ноћиште

кудеља - конопља; [1]: преслица

кураж (франц.) - срчаност

Л

леген (тур.) - бакрени суд

лицитација (лат.) - дражба, надметање

Љ

љуљка - љуљашка; колијевка која се може љуљати

М

међер (тур.) - дакле

механа (тур.) - крчма, гостионица

механција (тур.) - крчмар, гостионичар

мезетити (тур.) - помало јести уз пиће

Ми Срби несмо... - Јакшићеви стихови из пјесме "Падајте, браћо!"; Кад је 1862. турска војска стала нападати Црну Гору и пограничне херцеговачке крајеве, Црна Гора се нашла осамљена. Ђура Јакшић револтира се због тога и подиже својом пјесмом борбеност и солидарност.

молепствије (старосл.) - молитва

море (грч.) - "будало"; у блажем смислу као узвик

Н

несмо - нисмо

Њ

О

обеспокојавати (рус.) - узнемиравати

облучје - предњи, испети дио седла, јабука

обрести се - наћи се

ока (тур.) - стара (арапска) мјера за тежину, 1,283 кг

оструга - [З]: купина

П

панцир-кошуља (према њем.) - кошуља исплетена од челичних вितिца као обрана од хладног оружја

пандур (тур.) - стражар

пандурисати - бити пандур

пијаца (тал.) - трг; пољана

побаучке - на рукама и ногама, као кад дјеца пужу

побауљке в. побачке

погушати се - ухватити један другог за гушу, потући се

полипсати - поцркати

поначинити се - опоравити се

повампирити се - постати вампир, вукодлак; празновјерица да се човјек послѣ смрти може поново јавити на земљи тобоже као ђаволски дух

поводити се - несигурно ходати, љуљати се

праћакати се - бацати се као риба на суху

праћати се в. праћакати се

практикант (лат.) - вјежбеник, најнижи чиновнички степен у некадашњој бирократској Србији

презнути - пренути се

Прилеп - град у Македонији, некад пријестолница Марка Краљевића; у Прилепу су остале рушевине Маркова града

прљуша - прхла, мршава земља

Р

разабрати се - снаћи се, доћи к себи

решити се (рус.) - одлучити се

рус - румен; као епитет у народној пјесми: руса глава

С

самур-капа - капа од самуровине (самур је животиња слична куни а живи у Сибиру)

сап - држак

силамбе (тур.) - каиш на прсима коња, прсина, пршњак

силембе в. силамбе

смок - оно што се једе с крухом (нпр. сир)

срез - котар

стрељати ушима - стрићи ушима

стремкнути - пасти стрмоглавце

стукнути - узмаћи

сујета (старосл.) - таштина

свиреп (рус.) - округан, диваљ

Ш

ше'сет мј. шездесет

Т

тапнути - лако ударити

теркија (тур.) - врста торбе, као бисаге

тифтик (тур.) - плави памук

топуз (тур.) - старо оружје у облику кијаче са гвозденим "перима",

буздован, шестопер

троп (грч.) - у књижевном стилу: ријеч узета у пренесеном значењу тророгљаста капа - капа која се сприједи и страга завршава шиљком, а носили су је у стара времена виши чиновници и официри

тулумина (тур.) - велика мјешина

У

у сили - силом

убој - болно мјесто на тијелу од ударца

уцерица (тур.) - лоша колибица

ункаш (тур.) в. облучје

уверење (рус.) - потврда

В

вазда - свагда; [1], [3]: много

велосипед (франц.) - бицикл

врћи - ставити, положити

вргнути в. врћи

врлет - стрм и каменит крај

врљати - лугати, луњати

врљика - мотка којом се ограђује неки простор

врзина - плот, живица

З

занијати се - зањихати се, заљуљати се

заводити се в. поводити се

зобница - торба из које коњ зобље зоб

зулум (тур.) - насиље

Ж

жандарм (франц.) - оружник (посебна врста полиције у прошлим режимима)

жирант (франц.) - јамац

журав - мален и мршав